

דף קטז

'ההוא גברא דחבל סכינא דאשכבתא מחבריה. אתא לקמיה דאביי, אמר ליה: זיל אהדריה דהוי ליה כלי שעושים בו אוכל נפש'. כתבו התוס' (לעיל קטז:) והרא"ש: זה שחייבו להחזיר, לא משום שהוא לאו הניתק לעשה, שלא מצינו שמצווה בדבר, אלא לפי שאותו אדם היה שוגג ואילו היה יודע שהדבר אסור לא היה נוטלו – הרי שזכיייתו במשכון בטעות היתה וחוזרת.

ושיטת הרמב"ם שכל הנוטל כלי אוכל נפש או בגד אלמנה – חייב להחזירו מיד, לא רק בזמן שמתמשים באותו כלי כשאר העבטות העני. [וכן נקט הגר"א (לעיל קיג) לעיקר. והסמ"ע והנתיבות (צו,ו) נקטו לעיקר כדעת הפוסקים שמחזיר רק כאשר משתמשים בהם].

וכתב הגר"ח לבאר שיטת הרמב"ם, שיש להבחין בין אם עבר ומשכנו שלא ברשות, שהחפץ בעצמו הינו בר-מישכון ורק צורת החבלה היא באיסור, שאם לקח הרי האיסור שנעשה נעשה, ומכאן ואילך אין לו אלא מצות השבת העבוט כבוא השמש, לבין חובל ריחים ורכב או בגד אלמנה, שהחפץ בעצמו נאסר בלקיחה – אם עבר ולקח, מלבד שמצווה בהשבת העבוט כבוא השמש כשאר משכון, עוד יש בדבר 'לאו' בכל רגע ורגע שהמשכון בידו, הלכך חייב להחזירו מיד ולעולם, לא רק למשך הלילה. אמנם, מלבד האיסור שיש בשהייתו את המשכון אצלו, עוד מצווה במצות עשה של השבת העבוט כיון שקנה את המשכון בדיעבד (כבתמורה ו), ולכן אין לוקה עליו אלא אם המשכון אבד או נשרף, אבל אם הוא בעינו – הרי זה לאו הניתק לעשה, להשיבו לעת הצורך.

וראה עוד באורך בבאר שיטת הרמב"ם בשו"ת אהיעור ח"א כב.

'סכינא דאשכבתא'. רש"י פרש: סכין שמקצבים בו בשר. ויש מפרשים: סכין שחיטה [שהרי אמרו להלן 'כיון דמיפגמא קפדי אינשי ולא מושלי']. ויש גורסים: 'סכין דאושכפתא' – סכין של רצענים. (ע' בראשונים).

לקחים, ענינים וטעמים

'ביומו תתן שכרו'; 'לא תלין שכר שכיר'

זו לשון החפץ-חיים ז"ל בפתיחה להלכות תשלומי שכר שכיר (אהבת חסד פרק ט): עוד ראיתי לחבר אל ההלכות, דין תשלומי שכר שכיר, מפני שהוא דבר העומד ברומנו של עולם, שיש על זה כמה וכמה לאוין מפורשין בתורה ויש בני אדם מזולזלין בהם בעו"ה, ונקל להם לאחר את התשלומין בשביל איזה סיבה קלה, כגון שמתעצל לילך וליקח את ממנו שהניח ביד אחרים, או לילך ולפרוט את המטבע הגדולה שיש לו בשביל לשלם להשכיר בזמנו. ומן הדין מחויב בכל זה אפילו אם הפועל עשיר, וכל שכן אם הפועל עני, כמה מחויב הבעה"ב לראות לשלם לו בזמנו כדי שיהיה לו במה לחיות הוא ואנשי ביתו, וכמו דכתיב בקרא בפרשה תצא 'ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו, ולא יקרא עליך אל ה' והיה בך חטא'.

לך נא ראה מה דאיתא בזוהר הקדוש (פרשה קדושים) 'לא תלין פעלת שכיר – אמאי? אלא מקרא

אחרא אשתמע, דכתיב ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נשא את נפשו; –

לא תבוא עליו השמש – אודהר דלא תתכנש בגינוי לעלמא עד לא ימטי זמנך לאתכנשא, כד"א (קהלת יב) עד אשר לא תחשך השמש וגו'. מהכא אוליפנא מלה אחרא: מאן דאשלים לנפשא דמסכנא, אפילו דמטו יומו לאיסתלקא מעלמא, קב"ה אשלים לנפשיה ויהיב ליה חיון יתיר. (התרגום בלשון הקדש: 'לא תלין...' – למה? אלא מן הכתוב הוא הוא משתמע, דכתיב: 'ביומו... ולא תבוא עליו השמש' – הוזהר שלא תיאסף מן העולם (שלא יחשך שמשך) עליו קודם זמנך להאסף, כמו שאתה אומר: 'עד אשר לא יחשך השמש'. מכאן למדנו גם דבר אחר: מי שמחיה נפשו של העני, אפילו הגיע זמנו להסתלק מן העולם, הקב"ה מחייהו ומוסיף לו על חייו).

לא תלין פעלת שכיר. תא חזי מאן דנטיל אגרא דמסכנא כאילו נטיל נפשיה ודאנשי ביתיה, הוא אזער נפשיהו – קב"ה אזער יומי ואזער נפשיה מזהוהא עלמא, דהא כל אינון הבלים דנפקי מפומיה כל ההוא יומא, כולהו סלקין קמיה דקב"ה וקיימין קמיה לבתר סלקא נפשיה ונפשיהו דאנשי ביתיה וקיימין באינון הבלים דפומיה, וכדין אפילו איתגור על ההוא בר נש כמה יומין וכמה טבאן, כולהו מתעקראן מניה ומסתלקי מניה, ולא עוד אלא דנפשא דיליה לא סלקא לעילא.

והיינו דאמר רבי אבא: רחמנא לשזבן מנייהו ומעלבוניהו, ואוקמוה אפילו עשיר הוא. ואליו הוא נושא את נפשו דייקא – אפילו מכל בר נש נמי וכל שכן מסכנא.

והיינו דהוה רב המנונא עביד כד הוה ההוא אגיר מסתלק מעבדיתיה, הוה יהיב ליה אגריה, ואמר ליה טול נפשך דאפקידת בידאי, טול פקדונך. ואפילו אמר יהא בידך, דאנא לא בעינא לסלקא אגרי – לא הוה בעי. אמר, פקדונא דגופך לא איתחזי לאיתפקדא בידי, כל שכן פקדונא דנפשא, דהא פקדונא דנפשא לא אתיהיבת אלא לקב"ה דכתיב בידך אפקיד רוחי וכו'. ע"ש עוד. (בלשה"ק: וכך היה רב המנונא עושה, כשהיה השכיר משלים מלאכתו, היה משלם שכרו ואומר לו: קח נשמתך שהפקדת בידי – קח פקדונך! ואפילו אמר לו השכיר: יהא בידך, שאיני צריך לתשלום שכרי (עתה). לא היה רוצה, אמר, גופך לא הייתי רוצה שתפקיד בידי, פקדון נשמתך לא כל שכן).

והנה הפסוק הנ"ל שהבאנו הלא מזהיר אפילו אם הוא משלם לו אך שמאחר את תגמולו ואינו משלם לו בזמנו, וכל שכן אם הוא עושק שכרו לגמרי ואינו משלם לו או שפוחת לו ממה שהשווה אתו בתחילה, אפילו מפרוטה אחת, דהוא גולן גמור ועובר על 'לא תעשק את רעך ולא תגזול' וגו' כדאיתא בגמרא.

וגם בידי הנביאים הזהיר הש"י על זה מאד, ואמר (מלאכי ג): וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים ובנשבעים לשקר, ובעשקי שכר שכיר וגו'. ומה שאמר וקרבתי וגו' עד ממהר היינו שהקב"ה בעצמו הוא הדיין והוא העד על זה למהר להנקם מהעושק שכר שכיר. וכדאיתא בסוכה (כט): בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יורדין לטמיון: על כובשי שכר שכיר, ועל עושקי שכר שכיר וכו'. ('כובשי' – שמדחהו בלך ושוב. 'עושקי' – לגמרי גוזל שכרו. רש"י).

ובעונותינו הרבים יש אנשים שנקל להם לפחות להשכיר משכרו ולא ידעו כי בנפשם הוא, שעוברים על לאוין דאורייתא. וגם מצוי בעו"ה אצל איזה אנשים שהשכיר דופק על פתחיהם לילה ויום ואין שומע לו, ובפרט אם העסק הוא על איזה דבר קטן, ולא יתנו לב שבדיני התורה אין חילוק בין דין של פרוטה לדין של מאה מנה. והרבה מהם שהם אנשים ישרים ובעלי מידות

טובות ומקיימים שארי מצוות התורה כדת וכהלכה, והמצוה הזאת של תשלומי שכיר בזמנו רפויה בידם בעו"ה אפילו במקום שנוגע לטרחא בעלמא. והתבוננתי שכל זה בא להם מצד מיעוט חסרון ידיעה בהלכה זו, שאילו ידעו מזה בודאי היו מזרזים לשלם בזמנם כדי לקיים בזה המצות-עשה של 'ביומו תתן שכרו' וגם שלא לעבור על הלאוין שיש בענין זה, כמו שכל אחד מישראל מזדרז לקיים שארי מצוות התורה התלויים בזמן כשופר וסוכה ולולב וכיוצא בזה. – האם ראית לאחד מישראל שיניח מלברך על השופר והלולב עד הלילה, ואדרבא, כל אחד מישראל מקדים את עצמו לקיים המצוה בבוקר, ושמח על זה על שזכה לקיים מצות הבורא יתברך כדין, ואילו במצוה זו שהיא גם כן מצות עשה דאורייתא, והוסיפה התורה גם כמה לאוין בענין זה, כמה מתגבר היצר בזה. גלל כן נתתי אל לבי והתבוננתי בעוזה"י החונן לאדם דעת, וקבצתי את כל הפרטים המצויים בהלכה זו כדי שיזדרז כל אחד לקיים המצוה כדת וכהלכה'.

*

'בשכיר כתוב ביומו תתן שכרו – כגון שהיה מהלך והחמור אחריו, מכרו לו אלומה אחת ונתנה בכתפו, והחמור בא בדרך אחר האלומה ומקוה לאכלה, מה עשה לו אדונו, קשר לו האלומה למעלה הימנו. אמרו לו: רשע, כל הדרך רץ בשבילה ולא נתתה בפניו! כך שכיר עמל ומצטער כל היום שהוא מקוה לשכרו, ומוציאו ריקם. וכן כתוב: ואליו הוא נשא את נפשו' (שמות רבה לא.ז).

*

האר"י הקדוש, כשהיה שוכר אדם לעבוד אצלו וגמר מלאכתו עד הערב, לא היה מתפלל לפני שפרע לו שכרו תחילה (מובא בילקוט מעם לועז).

*

'לדוד, אליך ה' נפשי אשא. זה שאמר הכתוב: ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נשא את נפשו. אמר הקב"ה לדוד: דוד מה אתה נושא את נפשך אלי, אמר לו: מפני שאני כשכיר לפניך בעולמך, שנאמר כעבד ישאף על וכשכיר יקוה פעלו. וכתוב בתורת משה ביומו תתן שכרו, לכך אליך ה' נפשי אשא. בנוהג שבעולם פועל שעושה מלאכה עם בעל הבית והוא מבקש שכרו ממנו ונותן לו, והקב"ה אינו כן? אלא ולא תבוא עליו השמש – אם הפועל שהוא מבקש שכרו והוא חייב לו, כתיב ואליו הוא נשא את נפשו, אנו שנפשינו תלויים בך, על אחת כמה וכמה' (מדרש תהלים כה.א).

*

'מהמצוה ביומו תתן שכרו' נתראה רצון השי"ת שרוצה להטעימנו מפרי מעשינו בעולם הזה כדי שלא יאכל האדם נהמא דכסיפין. ומכל מקום לא יבוא האדם בחוצפה לקבל מצד חיוב, רק

כאדם המקבל עם אהבת הנותן ומכיר טובה לבעליו. ואף שאיתא בגמרא (ברכות יז:) על הצדיקים שנזונין בזרוע, כמו שכתוב (ישעיה מ) **שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מצדקה** – כל העולם כולו נזונין בצדקה והם נזונין בזרוע, מחמת זכותם – מכל מקום המה מכירים טובה ומקבלים את הטובה באהבת הנותן, וזה שנאמר **ולא תבוא עליו השמש** – היינו שיאיר לנו השי"ת בכל פרט טובה ויכיר האדם מאיזה פרט מצוה באה לו הטובה, ועל ידי זה נקרא אצלו **יגיע כפו** (מי השילוח ח"ב תצא)

*

לא יחבל רחיים ורכב'

לא יחבל רחיים ורכב כי נפש הוא חבל. 'הענין שנאמר בלשון נסתר – שזה קאי על השי"ת, שלא יתבטל שום תפילה שיתפלל כל אחד ואחד מישראל, ולא תתעכב משום קטרוג. וכמו שאיתא (בברכות ז.) שהקב"ה מתפלל וכו' יהי רצון מלפני שיכבשו רחמי את כעסי. וזה מורה הפסוק הזה, שלא תתבטל שום תפילה ושום טרחא של ישראל שיטרחו על דברי תורה. וזה נקרא רחיים ורכב – כי זה ממחר ומקרב קיום החיים' (מי השילוח ח"ב תצא).

*

לא יחבל רחיים ורכב' נסמך ל'ושמח את אשתו אשר לקח' (שלא כשאר הסדר, שכל ענין וענין מחלק פרשה לעצמו. וע' בתרגום יונתן, בעל הטורים, אמרי פנחס) – כתוב בספר 'מלאכת מחשבת': כוונת הכתוב להזהיר טפשים ואוילים מבני עמנו כאלה פה עמנו היום, המבזבזים כל ממונם ביום חתונתם, הרוג בקר ושחוט צאן, אוכלים למעדנים משתה תמיד וכו', ולא ירפו ידיהם כי אם תם הכסף, והרכוש חלף הלך לו ויצטרכו אחר כך לבריות לזון ילדיהם ולהלביש מערומיהם – דברה תורה כלשון בני אדם וגערה בהם לבלתי לכת אחרי ההוללים האלה, כי אמנם טוב לשמח אשתו אשר לקח כמתנת ידו, אבל **לא יחבל רחיים ורכב'** כלומר לא יחבל בפרנסתו; וטוב לעשות שבתו חול ולא יצטרך לבריות כי לא צותה תורה בכגון זה, ואדרבא הרי זה מתחייב בנפשו – **כי נפש הוא חובל'**.

פרק עשירי

(ע"ב) **זליחזי מאן פנינהו ולישייליה?** אף על פי שאינו אלא עד אחד, יש לפרש כעין שאמרו להלן בסיפא שיש עסק שבועה ביניהם ומתוך שאינו יכול לישבע ישלם. גם כאן, העד מחייבו שבועה ואין יכול להשבע שהרי אומר **איני יודע'**.

אלא שפירוש זה אינו תואם עם דברי הש"ך (עב סקמ"ט) שאם העד יודע שזה שכנגדו אינו יודע – אינו בגדר **מחויב שבועה ואינו יכול לישבע'**, ואין חייב לשלם (עפ"י חדושי בית מאיר כאן, וחלק על הש"ך; וכן צידד לתרץ בוחר יצחק ח"א סו, אלא שהקשה מכח דברי הש"ך).

ועוד יש לפרש לפי הדעות שעד המסייע פוטר משבועה, אם נשאל את העד וסייעו לזה שאומר 'איני יודע', ייפטר מלשלם (עפ"י זכר יצחק שם. ע"ש בפרטות).

'לא צריכא דייבתן בחצר דתרוייהו אי נמי ברשות הרבים'. וקמשמע לן שאף על פי שיש ודאי רמאי – חולקים בלא שבועה, הואיל ויש לכל אחד דררא דממונא. ואעפ"י שאינם תופסים באבנים ממש אלא מונחות במקום שיד שניהם שוה בו (עפ"י ר"ן).

'כגון שיש עסק שבועה ביניהם... מנה לי בידך והלה אומר אין לך בידי אלא חמשים והשאר איני יודע, מתוך שאינו יכול לישבע ישלם' – ובאופן שהאבנים שהודה עליהם אינם בעין, שאין כאן 'הילך' (ע' בית הלוי ח"ג מ"ג. ובספר משמרות כהונה כתב שמדובר שתבע בבית דין ולא הביא שמה את האבנים, ולכך אין כאן 'הילך').

– מכאן שמענו שגם ב'שמא טוב' שלא היה לו לידע הדבר, אומרים שהמחויב שבועה ואינו יכול לישבע משלם (עפ"י ר"ן).

'אלא דאמר ליה עלייה סתם, לוגר ליה אחריתי'. ואף אם אין לו עליה אחרת ולא קיבל קנין, כך שאינו משועבד לשכור לו עליה שהרי אין אדם מקנה דבר שאינו שלו אלא אם כן שעבד נכסיו בפירוש, מכל מקום השוכר פטור מלשלם שכרו מכל וכל אם אינו משכיר לו אחרת (ר"ן).

ונחלקו בענין הראשונים (מובא בטור חו"מ סיב): שיטת הרמ"ה שאי אפשר לכוף את המשכיר לשכור לו עליה אחרת אע"פ שקנו מידו לשכור או לבנות עבורו, כיון שלא היה לו באותה שעה בית אחר הרי זה דבר שלא בא לעולם, ואין מועיל עליו קנין. אלא שאם קיבל את שכרו – צריך להחזיר לו את כולו. ושיטת הרא"ש שנשתעבדו נכסיו וכופין אותו לתת לו עליה אחרת.

[ומשמע מדברי רש"י כהרמ"ה, שרק אם יש לו עליה אחרת חל שעבודו. ומה שלא תרצו שמדובר שאין לו אחרת – כי משמע במשנה שאין מחייבים את המשכיר להחזיר לו דמי שכירות, או לשכור בדמי השכירות עליה אחרת. עפ"י חזון איש ב"ב ד,ד].

דף קיז

'הנהו בי תרי דהוו דיירי חד עילאי וחד תתאי, איפחית מעזיבה, כי משי מיא עילאי אזלי ומזקי לתתאי. ר' חייא בר אבא אמר: העליון מתקן, ור' אלעי משום ר' חייא בר' יוסי אמר: התחתון מתקן'. רש"י פרש שמחלוקתם בשותפין שחלקו ולא בשוכר ומשכיר. ומשמע שאין התחתון מחויב בעשיית מעזיבה, שלא כבמשכיר ושוכר [דקיימא לן כתנא קמא, שעל התחתון לעשות מעזיבה]. ועל כן דנו כאן האם יכול התחתון לחייב את העליון למנוע נזקיו. ואכן כך היא שיטת הרמב"ם (כמו שכתב במגיד משנה הל' שכנים ד,א).

ואולם שיטת הרשב"א (מובא במ"מ שם) שהתחתון עושה גם את המעזיבה. ולדעת הר"ן והרא"ה (מובאים בנמו"י), בשותפין מודה ר' יוסי שהתחתון עושה את המעזיבה. ויש לעיין לפי שיטתם במה נחלקו כאן, הלא התחתון מחויב במעזיבה?

ויש לומר שמדובר בשוכר ומשכיר ובשארמר לו 'עליה זו', שאין המשכיר (התחתון) חייב לתקן, ונחלקו